

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

2022

Kateřina Komorousová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Železná opona na česko-bavorské hranici
v letech 1948–1989**

Kateřina Komorousová

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Obecné dějiny

Bakalářská práce

**Železná opona na česko-bavorské hranici
v letech 1948–1989**

Kateřina Komorousová

Vedoucí práce:

doc. PhDr. Lukáš Novotný, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň

2022

Na tomto místě bych chtěla poděkovat svému vedoucímu bakalářské práce doc. PhDr.
Lukášovi Novotnému, Ph.D. za obětavý přístup, cenné rady a odborné vedení své práce.

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2022

.....

Obsah

1	Úvod	7
2	Co předcházelo vzniku železné opony.....	11
2.1	Jaltská konference.....	11
2.2	Trumanova doktrína.....	12
2.3	Marshallův plán.....	12
2.4	Zformování NATO a Varšavské smlouvy	13
3	Situace v pohraničí v letech 1945–1952	15
3.1	Ostraha státní hranice.....	15
3.2	Hraniční pásma.....	18
4	Ostraha česko-bavorské hranice v letech 1951–1989	21
4.1	Ženijně technická zabezpečení.....	21
4.2	Hraniční přechody.....	27
4.3	Změna hraničního pásma v roce 1964	27
5	Pohraniční stráž.....	29
5.1	Počátky Pohraniční stráže	29
5.2	Struktura PS.....	30
5.3	Výkon služby.....	31
5.4	Služební psi.....	32
5.5	Zpravodajská činnost a spolupráce s místním obyvatelstvem.....	33
6	Pád železné opony	35
6.1	Politika přestavby.....	35
6.2	Rozpad komunistického bloku	35
7	Závěr.....	38
8	Seznam použitých zkratk.....	41
9	Seznam použité literatury	42
10	Resumé	44

1 Úvod

Na konci druhé světové války se z USA a SSSR staly dvě supervelmoci, pod jejichž vlivem se svět rozdělil na dva mocenské bloky – Východ a Západ. K přímému ozbrojenému střetnutí těchto protivníků naštěstí nikdy nedošlo, ale přesto mezi nimi více než 40 let probíhalo politické a vojenské napětí označované jako studená válka. Frontová linie tohoto konfliktu se nacházela uprostřed Evropy. Na její trase v 50. letech 20. století vyrostla nepropustná hranice známá jako železná opona. Tato hranice nebránila pouze svobodnému pohybu lidí, ale i informací a až do roku 1989 rozdělovala Evropu na komunistické, Moskvou ovládané východní státy a svobodný západ.

Právě existence železné opony, konkrétně v úseku na hranici s Bavorskem, je tématem této práce. Autorka si dané téma zvolila, protože se domnívá, že většina autorů jej prezentuje pouze prostřednictvím příběhů. Mnoho knih mapuje uskutečněné útoky přes železnou oponu, ale také život obyvatel pohraničního území anebo příslušníků pohraniční stráže. Díla, věnující se železné oponě, se také často zaměřují pouze na určitou oblast, např. organizaci určité pohraniční jednotky, existenci hraničních pásem, činnost převaděčů a agentů chodců nebo již zmíněným útokům přes hranice. Uceleně se tématu věnují pouze Tomáš Jílek a Alena Jílková v díle *Železná opona: československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948–1989* a Martin Pulec v díle *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek: Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*. Zpracovat téma obdobným souhrnným způsobem se snaží i tato bakalářská práce. Jejím cílem je charakterizovat způsob a proměny ostraha česko-bavorské hranice v letech 1948–1989. Autorka se pokusí popsat jednotlivá ženině technická zabezpečení užívaná k zamezení ilegálních přechodů hranice a následně vysvětlí fungování Pohraniční stráže. Současně se pokusí odpovědět na otázky, v jakých případech mohli příslušníci PS použít zbraň a jakým způsobem probíhala ostraha hranice v době existence železné opony.

Práce je členěna do pěti základních kapitol, které jsou dále členěny na podkapitoly. První kapitola se věnuje mezinárodní situaci v době končící druhé světové války. Během jaltské konference v únoru 1945 došlo ke stanovení přibližné linie setkání obou spojeneckých armád – tzv. demarkační linie, která znamenala vymezení budoucích sfér vlivu USA a SSSR v Evropě. Ve státech, které osvobodila Rudá armáda, byly

následně s podporou Moskvy ustanoveny prosovětsky smýšlející vlády. Aby USA zabránily pokračování sovětské expanzivní politiky, přikročily prostřednictvím Trumanovy doktríny k tzv. politice zadržování komunismu. V roce 1948 byl schválen Marshallův plán, který pomohl obnovit válkou zničená hospodářství jednotlivých evropských států. K této americké nabídce se však připojily pouze státy západní Evropy, neboť východoevropské státy byly na nátlak Moskvy nuceny účast odmítnout. Tím se Evropa jasně rozdělila na dva mocenské bloky, které později potvrdilo založení vojenské aliance NATO, načež Sovětský svaz reagoval vytvořením Varšavské smlouvy.

Druhá kapitola se již zaměřuje na česko-bavorské pohraničí. Nejprve popisuje vývoj ostrahy hranice po druhé světové válce, kdy v roce 1949 zanikla Finanční stráž a její dosavadní úkoly, týkající se ochrany hranice převzal nově ustanovený útvar Pohraniční stráž. Prvním krokem v zabezpečení státní hranice bylo zřízení hraničního pásma, ve kterém směly bydlet a pracovat pouze prověřené osoby. Následovalo vyhlášení zakázaného pásma, těsně přiléhajícího ke státní hranici, ve kterém nesměl nikdo bydlet ani do něj vstupovat. Veškeré opuštěné a nevyužité budovy, které zde zůstaly byly zbourány. Tím vznikl vylidněný a vyklizený pás území, jenž následně posloužil pro výstavbu ženině technických zabezpečení státní hranice.

Právě prostředky, jež měly bránit ilegálním přechodům státní hranice, analyzuje třetí kapitola. Stěžejním prvkem ochrany hranice byl drátěný zátaras, který v průběhu let prošel mnoha modifikacemi. Jeho nejznámější podobu tvořily tři stěny, přičemž do prostřední stěny se pouštěl elektrický proud o vysokém napětí. Elektrický drátěný zátaras si do roku 1965, kdy se od jeho využívání upustilo, vyžádal mnoho obětí z řad narušitelů ale i pohraničnicků. Mezi další využívané prostředky zabezpečení patřil například kontrolní orný pás, kde prchající osoba zanechala své stopy. Dále se instalovaly různá nástražná signální zařízení a v krátkém období několika let rovněž i nášlapné miny.

Čtvrtá kapitola se zaměřuje výlučně na Pohraniční stráž, její organizaci, strukturu a způsob jakým prováděla střežení státní hranice. Nejnížší jednotku v hierarchii Pohraniční stráž tvořily pohraniční roty, které fakticky vykonávaly ostrahu hranice. Jednotlivé úseky státní hranice neustále střežily ozbrojené hlídky pohraničnicků. Kapitola neopomíná ani využití služebních psů, jenž měli zprvu posílit pohraniční hlídku, ale později se cvičili i k samostatnému útoku. Důležitou a nepostradatelnou složku v ochraně

hranice tvořilo místní obyvatelstvo, mezi nímž si Pohraniční stráž vytvořila rozsáhlou síť informátorů a spolupracovníků.

Pátá kapitola se opět věnuje mezinárodní situaci, tentokrát v 2. polovině 80. let 20. století. V této době se v SSSR dostal k moci Michail Gorbačov, který začal uplatňovat silně proreformní politiku. Prostřednictvím politických programů *glasnost'* a *perestrojka* se snažil o ekonomickou obnovu Sovětského svazu a zároveň navazování přátelských vztahů se západními zeměmi. Odstoupením od Brežněvovy doktríny umožnil státům východního bloku svobodně rozhodovat o svých vnitřních záležitostech. Tento liberální přístup otevřel prostor pro projevy nespokojenosti s dosavadním režimem, které byly dosud přísně trestány. Ve státech východní Evropy tak během roku 1989 proběhla řada revolucí, které vyvrcholily 9. listopadu 1989 pádem Berlínské zdi, symbolu rozdělené Evropy. Po sametové revoluci v Československu došlo i k odstranění drátěných zátarasů na česko-bavorské hranici. Železná opona, jež rozdělovala Evropu i svět více než 40 let, definitivně padla.

Autorka při zpracování této práce využívala zejména české zdroje, neboť zahraniční literatura se daným tématem příliš nezabývá. Cizojazyčné zdroje byly využity především pro úvodní a závěrečnou kapitulu, jež celé téma zasazuje do kontextu mezinárodního dění. Období od konce druhé světové války do poloviny 50. let 20. století podrobně mapuje Anne Applebaum, ve své knize *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe*. Pro závěrečnou kapitolu posloužila studie *The Demise of the Soviet Bloc* od Marka Kramera, který zde rozebírá příčiny a události, vedoucí k rozpadu sovětského bloku. Zahraniční autoři se věnují především železné oponě na vnitroněmecké hranici anebo konkrétně Berlínské zdi. Situaci na česko-bavorské hranici, její ostrahu nebo fungování Pohraniční stráže, již zahraniční literatura opomíná. Stěžejní zdroje pro sepsání této práce představují díla *Železná opona: československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948–1989* od autorů Tomáš Jílka a Aleny Jílkové a *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek: Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989* od Martina Pulce. Jílek a Jílková zpracovávají téma železné opony komplexně od historie ostrahy státní hranice, zřizování hraničních pásem, vznik železné opony, popis ženižně technických zabezpečení hranice až po vznik, vývoj a organizaci Pohraniční stráže. Právě v případě tématu Pohraniční stráže autoři vycházejí z Martina Pulce a jeho

výše zmíněného díla. Téma železné opony je zde opět zpracováno uceleně, ale s větším důrazem na ozbrojené složky, konkrétně jednotky Pohraniční stráže. Od stejného autora bylo využito i dílo *Nástin organizace a činnosti ozbrojených pohraničních složek v letech 1948–1951*, které se věnuje období před vybudováním fyzické podoby železné opony. Popisuje zejména změny v ostraze hranic v daném období, kdy v roce 1949 byla zrušena Finanční stráž a její úkoly v pohraniční převzala nově vzniklá Pohraniční stráž. Pro vysvětlení problematiky hraničních pásem byl klíčový autor David Kovařík a jeho dva články „*V zájmu ochrany hranic*“. *Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma (1951–1952)* a *Nucené migrace v okolí československých státních hranic v období studené války*. Kovařík zde detailně popisuje průběh vystěhování obyvatel ze zakázaného pásma a v případě nespolehlivých osob i z pásma hraničního. Autorovy další studie *K vývoji ženižně technického zabezpečení státní hranice v letech 1951–1955* a *Střežení státní hranice a pohraniční stráž* následně posloužily při rozboru jednotlivých ženižně technických zabezpečení. V případě kapitoly o Pohraniční stráži byl stěžejním zdrojem opět Martin Pulec, neboť jako jediný se této problematice věnuje skutečně do hloubky a další autoři z něj následně vycházejí.

2 Co předcházelo vzniku železné opony

Osvobození Evropy spojeneckými vojsky na konci druhé světové války se postupně změnilo v zápas o rozdělení vlivu nad jednotlivými evropskými státy. Západní spojenci postupovali po úspěšném vylodění v Normandii ze západu a z východu na nacistické Německo tlačila Rudá armáda. Hlavním cílem byl samozřejmě Berlín, ale důležitou roli hrály i další státy střední Evropy. USA a Velká Británie se obávaly, že by Sovětský svaz mohl zopakovat své expanzionistické tendence z let 1939–1940 a že bude v osvobozených státech uplatňovat svůj vliv. Z toho důvodu bylo nezbytné, aby americká armáda ve střední Evropě došla co nejdál.

2.1 Jaltská konference

První společné jednání spojenců o poválečném uspořádání Evropy probíhaly během Jaltské konference konané ve dnech 4.–13. února 1945 v paláci Livadia na Krymu. Od setkání velké Trojky v Teheránu se Rooseveltův a Churchillův názor na Stalina významně rozštěpil. Zatímco Roosevelt Stalinovi naivně důvěřoval, Churchill byl opatrnější. Uvědomoval si Stalinovy mocenské ambice ve východní Evropě a fakt, že pokud Rudá armáda obsadí státy východní Evropy, nebude v silách Velké Británie přimět ji k odchodu. Přímou prohlášení: „*pokud Rudá armáda někde jednou bude, nedá se s tím hnout.*“¹ Převaha Sovětského svazu v otázce východní Evropy byla již v této době patrná a západním spojencům nezbývalo nic jiného než v mnoha směrech ustoupit. Stalin se sice spolu se svými protějšky zavázal napomáhat k demokratickému zvolení vlád v osvobozených státech², ale rozdíly v chápání demokratických voleb se projevíly hned na jaře 1945, kdy vůdčí představitelé nekomunistického odboje v Polsku byli zatčeni a obviněni z protisovětské činnosti.³

V rámci dohody o společném vojenském postupu v Evropě došlo ke stanovení přibližného setkání spojeneckých armád. Byla vymezena tzv. demarkační čára, která původně měla vést po západní hranici Československa z roku 1938. Vývoj vojenských operací v dubnu 1945 si vyžádal posunutí demarkační čáry na linii Karlovy Vary – Plzeň

¹ APPLEBAUM, Anne, *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe, 1944–1956*, London 2012, s. 48.

² SANAKOJEV, Šalva Parsadanovič, *Teherán – Jalta – Postupim*, Praha 1973, s. 166.

³ *Yalta Conference*. In: [history.com](https://www.history.com) [online], [cit. 2022-03-20]. Dostupné z: <https://www.history.com/topics/world-war-ii/yalta-conference>.

– České Budějovice. Dne 6. května 1945 osvobodila vojska generála Pattona Plzeň a žádala generála Eisenhowera, jakožto vrchního velitele ozbrojených sil v západní Evropě, o povolení postupovat dál na Prahu. Eisenhower však další postup výslovně zakázal, neboť se obával politického konfliktu se Sovětským svazem.⁴

2.2 Trumanova doktrína

V prvních poválečných letech došlo k významné proměně dosavadních americko-sovětských vztahů. Stalin označil válečné spojenectví s USA za minulost a naopak zdůraznil, že SSSR by se mělo připravovat na blížící se konflikt socialismu a kapitalismu. Nový americký prezident Harry S. Truman dokázal na rozdíl od svého předchůdce Stalina odhadnout mnohem lépe. Truman se obával především šíření komunistického vlivu v Evropě a na Balkáně. Jedna z prvních věcí, na kterou se Sovětský svaz po ukončení války zaměřil, bylo ustanovení prosovětsky smýšlejících vlád v jednotlivých státech východní Evropy. Obdobná situace hrozila i na Balkáně, konkrétně v Řecku a Turecku, kde dosud svůj vliv uplatňovala Velká Británie. Počátkem roku 1947 však Velká Británie oznámila, že již není schopna dále podporovat Řecko a Turecko v jejich boji proti šíření komunismu. Z toho důvodu se prezident Truman rozhodl pro první aktivní krok vůči sovětské expanzivní politice.⁵

Dne 12. března 1947 Truman požádal Kongres o poskytnutí finanční pomoci Řecku a Turecku ve výši 400 milionů dolarů. Proslov, v němž vysvětlil důvody své žádosti, později získal označení Trumanova doktrína neboli doktrína zadržování komunismu. USA by podle ní měly přebrat roli ochránce svobodných národů, které čelí pokusům o podrobení ze strany ozbrojených menšin nebo jsou vystaveny vnějším tlakům. Těmto národům by měla být poskytnuta finanční pomoc, aby mohly dosáhnout opětovné hospodářské stability.⁶

2.3 Marshallův plán

USA si uvědomovaly špatnou ekonomickou a politickou situaci v Evropě, která tvořila ideální podmínky pro vzestup totalitních režimů. Státní tajemník George Marshall dne 5. června 1947 představil plán americké hospodářské pomoci evropským státům. Jeho

⁴ PLECHANOVÁ, Běla, *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941–1995*, Praha 1997, s. 22.

⁵ Tamtéž, s. 61–62.

⁶ APPLEBAUM, s. 235; MOULIS, Vladislav, VALENTA, Jaroslav, VYKOUKAL, Jiří, *Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944–1989*, Ostrava 1991, s. 22.

cílem bylo obnovit v jednotlivých státech Evropy válkou zničená hospodářství, přispět k dosažení politické stability a tím pádem odvrátit riziko komunistických revolucí v Evropě.⁷

Na americkou nabídku okamžitě reagoval britský ministr zahraničí Ernest Bevin, který kontaktoval Francii a Sovětský svaz a koncem června zorganizoval jednání v Paříži. Kromě francouzského ministra zahraničí Georgese Bidaulta se zúčastnil i jeho sovětský protějšek Vjačeslav Michajlovič Molotov. Ten však americkou hospodářskou pomoc jakožto „*nástroj rozdělení Evropy*“⁸ od začátku odmítal. Nabídku přesto tlumočil státům východní Evropy a mnohé z nich projevíly zájem. Jednou z podmínek Marshallova plánu, bylo zveřejnění hospodářské bilance daného státu. To Moskva považovala za nepřijatelné, a proto donutila veškeré své sovětské satelity účast na Marshallově plánu odmítnout. Stalin to odůvodnil tím, že Američané se tímto krokem „*pokoušejí zformovat západní blok a izolovat Sovětský svaz*“.⁹ Moskva si touto akcí potvrdila nadvládu nad východní Evropou. Marshallova plánu se nakonec zúčastnilo celkem 16 států západní, jižní a severní Evropy.¹⁰ Jednalo se o jasné vymezení amerického a sovětského vlivu v Evropě a vytyčení budoucích hranic železné opony.¹¹

2.4 Zformování NATO a Varšavské smlouvy

Finální rozdělení Evropy na západní a východní blok proběhlo po zformování vojenských aliancí NATO a Varšavské smlouvy. Západoevropské státy se po blokádě Berlína a vnucení komunistických vlád sovětským satelitním státům začaly obávat agresivní politiky SSSR. Především Velké Británie vnímala USA jako nezbytného spojence pro zajištění bezpečnosti v Evropě.

V březnu 1948 byl mezi Velkou Británií, Francií a státy Beneluxu sjednán Bruselský pak, jenž měl vytvořit systém společné obrany. Následovala jednání s USA, která vyvrcholila 4. dubna 1949 podepsáním Severoatlantické smlouvy (NATO) o kolektivní sebeobraně. Jednalo se o deklaraci politické sounáležitosti západních zemí a jejich odhodlání společně vzdorovat případnému ohrožení. Mezi 12 zakládajících států

⁷ PLECHANOVÁ, s. 63.

⁸ Tamtéž.

⁹ APPLEBAUM, s. 207.

¹⁰ PLECHANOVÁ, s. 63.

¹¹ MOULIS a kol., s. 24–25.

patřily Belgie, Dánsko, Francie, Island, Itálie, Kanada, Lucembursko, Nizozemí, Norsko, Portugalsko, USA a Velkou Británie.¹²

První rozšíření NATO proběhlo v roce 1952, kdy přistoupilo Řecko a Turecko. V roce 1955 pak přistoupilo SRN, což vyvolalo okamžitou reakci SSSR. V květnu 1955 byla ve Varšavě podepsána Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi SSSR a jeho východoevropskými satelity, zkráceně Varšavská smlouva. Tento vojenský pakt vznikl jako protipól NATO a zároveň sloužil jako nástroj udržování dominance SSSR ve východní Evropě.¹³

¹² PLECHANOVÁ, s. 65.

¹³ PLECHANOVÁ, s. 73.

3 Situace v pohraničí v letech 1945–1952

3.1 Ostraha státní hranice

Po skončení druhé světové války obsadila česko-bavorské pohraničí americká armáda. Mimo to zde působila řada polovojenských skupin, formujících se v průběhu května 1945. Jednalo se zejména o revoluční gardy, které se soustředily na pacifikaci zbytků německých ozbrojených sil a německého živlu obecně. Na přelomu května a června 1945 byla do pohraničí vyslána československá armáda. Ve stejné době vznikl Pohotovostní pluk 1 Národní Bezpečnosti (NB), nově zřízený útvar Státní národní bezpečnosti (SNB) určený speciálně pro službu na hranici. Poté, co odtud na podzim 1945 odešla americká armáda, zaujal jejich místo společně s Finanční stráží (FS).¹⁴

Tehdejší systém obrany a ochrany státní hranice a pohraničního území byl rozdělen na čtyři sledy. První sled tvořila Finanční stráž. Zajišťovala chod hraničních přechodů, vykonávala pochůzkovou službu a zaměřovala se na odhalování pašeráctví. V druhém sledu se nacházely příhraniční stanice SNB a roty Pohotovostního pluku 1 NB rozmístěné v pohraničních okresech. Třetí sled se skládal z asistenčních oddílů vojenských divizí prvního sledu, které přímo spolupracovali s oddíly FS, SNB a NB. Čtvrtý sled představovaly rychlé, popř. motorizované divize jako zálohy.¹⁵

Hlavním úkolem ochránců hranic bylo odhalovat a potlačovat pašeráckou činnost a zamezit veškerým nedovoleným přechodům státní hranice. Po odsunu německého obyvatelstva v roce 1946 přibyl úkol, zamezit těmto osobám v návratu s cílem odnést si s sebou další část svého majetku. Hranice v té době překračovali nejen jednotlivci, ale i celé organizované skupiny. Příslušníci SNB ale i jednotky Pohotovostního pluku 1 NB byly situací v pohraničí, související s odsunem Němců, jejich nelegálními návraty, ale i novým osidlováním hraničních oblastí, velmi zaneprázdněny. Z toho důvodu bylo rozhodnuto o zřízení nového oddílu, jenž se bude zabývat zejména pohraniční strážní službou. V červnu 1946 byl Pohotovostní pluk 1 NB přeměněn na Pohraniční útvar SNB 9600 Praha.¹⁶

¹⁴ PULEC, Martin, *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek: Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*, Praha 2006, s. 15.

¹⁵ Tamtéž, s. 16.

¹⁶ JÍLEK Tomáš, JÍLKOVÁ, Alena, *Železná opona: československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948–1989*, Praha 2006, s. 17.

Ostraha hranice a celního hraničního pásma se prováděla především pochůzkovým způsobem. Hlídky o dvou až třech mužích byly vyzbrojeny puškami, samopaly, případně ručními granáty, pistolemi a služebním psem. Jejich úkolem bylo v nepravidelných intervalech procházet stanovený úsek a zkontrolovat určitá předem vytypovaná místa. Zde se často využívala tzv. „čekaná“, tj. hlídkování na možných přechodových trasách nebo poblíž opuštěných objektů, které mohly sloužit jako úkryt pašerákům nebo převaděčům. V noci se hlídky soustředily kolem cest a křižovatek cest vedoucí přes státní hranici.¹⁷

Již na počátku roku 1947 se začaly objevovat nařízení zakazující vstup do pohraničních oblastí. Zatím nebyly vydávány plošně, nýbrž pouze jednotlivými příhraničními ONV. Například ONV v Tachově zakázal vstup do pět kilometrů širokého pásma od státní hranice s výjimkou obce Rozvadov pro všechny osoby, které v daném pásmu trvale nebydlely nebo zde nepracovaly. Porušení zákazu vstupu do vymezené oblasti nebo přímo nedovolené překročení státní hranice se trestalo pokutou do 5000 Kčs nebo 14denním vězením. V červenci 1947 byly tyto sankce zvýšeny na pokutu až 50 000 Kčs a trest odnětí svobody v délce až 6 měsíců.¹⁸

S nově nastupujícím režimem se zvýšil počet lidí, kteří se z politických důvodů cítili ohroženi, a proto odcházeli do zahraničí. Ještě před komunistickým převratem v únoru 1948 bylo z rozhodnutí Ministerstva vnitra zrušena platnost všech cestovních pasů, čímž byla legální možnost vycestování na Západ významně omezena. Osoby, které se přesto rozhodly opustit republiku, tak činily nezákonně v místech mimo hraniční přechody. Často tak činily s pomocí místních obyvatel a převaděčů, kteří znali zdejší terén a neřídka využívali staré pašerácké stezky. Jen od února do července 1948 opustilo zemi tímto způsobem více než 8 tisíc lidí.¹⁹ Jelikož počet uprchlíků stoupal, byl 6. října 1948 přijat zákon na ochranu lidově demokratické republiky²⁰, který kvalifikoval

¹⁷ PULEC, Martin, *Nástin organizace a činnosti ozbrojených pohraničních složek v letech 1948–1951*. In: *Securitas imperii 7*, Praha 2001, s. 63–64.

¹⁸ ŘEHÁČEK, Karel, *Organizace ostrahy česko-bavorské státní hranice na Plzeňsku od května 1945 do února 1948*. In: BREITFELDER, Miroslav (ed.), *Dějepis XXIV: sborník katedry historie*, Plzeň 2011, s. 123–127.

¹⁹ JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 23.

²⁰ Zákon č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky ze dne 6. října. 1948.

„*neoprávněné opuštění území republiky a neuposlechnutí výzvy k návratu*“²¹ jako trestný čin. Později se nedovolené opuštění republiky považovalo dokonce za velezradu. Přes veškerá dosud přijatá bezpečnostní a legislativní opatření byla hranice na západ stále relativně snadno průchodná.²²

Výše zmíněný tzv. četnický způsob ostrahy hranice trval až do 1. ledna 1949, kdy došlo ke zrušení FS a její pravomoci převzala nově vzniklá Pohraniční stráž (PS). Komunistický režim měl zájem především na střežení západní hranice. Z toho důvody byly tamní jednotky nejen početně posíleny, ale i lépe vyzbrojeny a vystrojeny. Ostraha státní hranice přesto nebyla dostatečně efektivní, a proto bylo rozhodnuto o přechodu na tzv. vojsový způsob ochrany státní hranice podle sovětského vzoru. V květnu 1950 přešla Pohraniční stráž do kompetence nově vzniklého Ministerstva národní bezpečnosti. Došlo k rozsáhlým změnám ve výkonu a organizaci pohraniční služby. Početní stavy PS byly dále posíleny, a to konkrétně nováčky, vycvičené přímo pro službu na hranici. Nová sestava PS spočívala v tom, že každou část státní hranice obsadila jedna pohraniční brigáda. Strážní službu pak vykonávaly pohraniční roty. Každá z nich zodpovídala za několik kilometrů dlouhý úsek státní hranice.²³

Stěžejním prvek v ochraně státní hranice se stala činnost ozbrojených hlídek, zejména skrytých a pozorovacích, jež střežily stanovený úsek. Zatímco skryté hlídky prováděly službu z dokonale maskovaných stanovišť, pozorovací hlídky se nacházely na provizorních posedech a dřevěných pozorovatelnách. Na vytypovaných místech pravděpodobného postupu narušitelů se stavělo i několik hlídek nebo jiných prostředků ochrany hranice za sebou, aby svou součinností, časovou a prostorovou návazností umožnily případného prchajícího vždy spolehlivě zadržet. Příslušníci ozbrojených pohraničních složek byli při výkonu své služby oprávněni použít zbraně „*jestliže se osoba po opětovné výzvě nezastaví, snaží se uniknout a nemůže být jinak zadržena*“.²⁴ Kromě hlídkování využívala PS k ochraně hranic i dalších prostředků. Nezanedbatelnou roli hrála spolupráce s obyvateli pohraničí, kteří PS poskytovali cenné informace o pohybu

²¹ RÁZEK, Adolf, *Vznik a proměny železné opony: začátky*. In: BREITFELDER, Miroslav (ed.), *Dějepis XXIV: sborník katedry historie*, Plzeň 2011, s. 89.

²² VANĚK, Pavel, *Střežení státní hranice a pohraniční stráž*. In: VANĚK, Pavel, ŘEZNÍČEK, Roman, POESCHER, Franz, WACKERLIG, Peter (ed.), *Železná opona 1948–1989*, Brno 2019, s. 20–21.

²³ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 17–18, VANĚK, *Střežení státní hranice*, s. 21.

²⁴ PULEC, *Nástin organizace*, s. 65.

neznámých osob, případně jejich konkrétních plánech na přechod státní hranice. Postupně docházelo k úpravám terénu v blízkosti hranice. Došlo k reorganizaci pohraničního území, ze kterého byli vysídleni všichni třídě nespolehliví obyvatelé. V neposlední řadě byla zaváděna nejrůznější ženižně technická opatření, jejichž vrcholem byla výstavba drátěného zátarasu. Ten se stal osou střežení, podél které byly stavěny jednotlivé hlídky PS. Západní hranice republiky se tak stala zcela neprůchodnou.²⁵

3.2 Hraniční pásma

Původní celní pohraniční území, které střežily ozbrojené složky v letech 1945–1950, bylo široké 10–15 km od státní hranice směrem do vnitrozemí a neplatila zde žádná významná omezení. Nařízení, omezující přístup ke státní hranici, byla vydávána již krátce po únoru 1948 a zpočátku se týkala pouze oblastí sousedící s americkou okupační zónou, tj. celá česko-bavorská hranice a část hranice s Rakouskem. Celkem se jednalo o 12 okresů – Aš, Cheb, Mariánské Lázně, Planá, Tachov, Horšovský Týn, Domažlice, Klatovy, Sušice, Prachatice, Český Krumlov a Kaplice. V těchto okresech byl nařízením ze dne 2. března 1948 vydán zákaz provozování zimních sportů všeho druhu s výjimkou domácího obyvatelstva, jež využívá lyže nebo saně jako dopravní prostředky a hromadných rekreačních výprav vysílaných ministerstvem školství nebo ROH. Dne 26. března 1948 byl v celním pohraničním pásmu vydán zákaz vycházení v době od 20 hodin večer do 5 hodin ráno. Veškeré hraniční přechody byly pod neustálým dohledem FS nebo SNB. Všechny ostatní cesty vedoucí přes hranice byly přerušeny. V roce 1949 byly dosud přijatá opatření rozšířena na zbytek hranice s Rakouskem a také hranici se Saskem. Nyní existovalo celkem 28 pohraničních okresů – Jáchymov, Kraslice, Aš, Cheb, Mariánské Lázně, Tachov, Horšovský Týn, Domažlice, Klatovy, Sušice, Vimperk, Prachatice, Český Krumlov, Kaplice, Trhové Sviny, Třeboň, Jindřichův Hradec, Dačice, Moravské Budějovice, Znojmo, Mikulov, Břeclav, Malacky, Skalica, Bratislava-město a Bratislava-okolí.²⁶

Dne 1. dubna 1950 bylo ve výše zmíněných okresech zřízeno hraniční pásmo o šířce 2–6 km kolmo od hraniční čáry. Hloubka se určovala podle místního osídlení, hospodářských potřeb a terénu. Vnější hranice pásma měla vést podél silnic a turistických

²⁵ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 48–49, 61.

²⁶ KOVAŘÍK, David, „V zájmu ochrany hranic“. *Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma (1951–1952)*. In: *Soudobé dějiny* 12, 2005, 3–4, s. 688–689.

stezek. Aby nedošlo k případnému ohrožení chodu národního hospodářství, byla z hraničního pásma vyjmuta větší města a hospodářsky významná centra. Obyvatelé hraničního pásma se museli prokazovat zvláštní legitimací a v nočních hodinách se nesměli pohybovat mimo obec a veřejné cesty. Současně byly v této oblasti omezeny návštěvy, cestování ale také fotografování krajiny. Lidé v hraničním pásmu trvale bydlící nebo pracující dostali povolení k dlouhodobému pobytu. Brigádníkům, rekreantům nebo příbuzným byla vydávána povolení časově omezené.²⁷

Ustanovení o pohraničním území vydané 28. dubna 1951 vytvořilo uvnitř existujícího hraničního pásma ještě pásmo zakázané. Jednalo se o oblast o šířce 1–2 km, těsně přiléhající ke státní hranici a spadalo sem celkem 126 českých a slovenských vesnic. V zakázaném pásmu nesměl nikdo bydlet ani sem vstupovat s výjimkou příslušníků PS, kteří zde vykonávali službu. Dne 11. července 1951 byl přijat zákon č. 69/1951 O ochraně hranic²⁸, který veškeré pravomoci týkající se ostrahy hranic svěřil do rukou PS, a to včetně vystěhování veškerého obyvatelstva ze zakázaného pásma. Současně bylo rozhodnuto o přesídlení tzv. třídně nespolehlivých osob z hraničního pásma. Takové osoby pocházely nejčastěji z řad předúnorových nekomunistických stran, buržoazie (soukromí rolníci, živnostníci, bývalý státní úředníci, penzionovaní důstojníci prvorepublikové armády), Dále se jednalo o jedince, kteří pocházeli ze smíšeného manželství, měli za hranicemi příbuzné či známé anebo pouze uměli německý jazyk, a tudíž se mohli dorozumět s nepřítelem nebo poslouchat západoněmecký a rakouský rozhlas. Všichni tito lidé museli být přestěhováni do vnitrozemí, a to jak z hraničního, tak i zakázaného pásma.²⁹

Přesídlování z obou pásem započalo v listopadu 1951 a probíhalo až do konce dubna 1952. V každém pohraničním okrese byla zřízena přesídlovací komise, která měla na starost celý průběh akce. Od opatření potřebných podkladů k prokázání spolehlivosti či nespolehlivosti všech zdejších osob, vypracování plánu samotného přesídlení až po poskytnutí pomoci přesídlencům, zejména s hledáním nového bydliště a zaměstnání. Nezbytnou součástí celé akce bylo přesvědčit obyvatele o nutnosti jejich přesunu. Třídně

²⁷ KOVAŘÍK, David, *Nucené migrace v okolí československých státních hranic v období studené války*. In: VANĚK, Pavel, ŘEZNÍČEK, Roman, POESCHER, Franz, WACKERLIG, Peter (ed.), *Železná opona 1948–1989*, Brno 2019, s. 77–78.

²⁸ Zákon č. 69/1951 Sb. o ochraně státních hranic ze dne 11. července 1951.

²⁹ PULEC, *Nástin organizace*, s. 66.

spolehlivé obyvatelstvo ze zakázaného pásma se mohlo přestěhovat do nejbližší vesnice v pásmu hraničním, kde se nacházelo mnoho neobydlených budov. Většina lidí si tak udržela svoji dosavadní práci. Nespolehlivé osoby, jak ze zakázaného, tak hraničního pásma, byly vystěhovány dále do vnitrozemí, často úplně mimo pohraniční okresy. Celkově bylo přesídleno 1254 rodin (přibližně 4000–4500 osob) – 806 rodin z hraničního pásma a zbylých 448 rodin ze zakázaného pásma.^{30 31}

Potom, co bylo zakázané pásmo vysídleno, zde zbylo mnoho opuštěných domů a budov, které začaly postupně chátrat. Mocenské orgány musely tento problém brzy začít řešit, neboť přítomnost opuštěných objektů znesnadňovala kontrolní a strážní činnost pohraničnicků, a navíc sílila obava, že by opuštěné stavby mohly sloužit jako orientační body pro případné narušitele nebo jim dokonce poskytnout úkryt. Z toho důvodu bylo na jaře roku 1952 rozhodnuto o zbourání veškerých budov v zakázaném pásmu. Jednalo se asi o 2800 objektů. Samotné demoliční akce probíhaly v letech 1953–1956 a postihly více než sto obcí. Vysídlení a vyklizení pásu podél západní hranice vytvořilo prostor pro vybudování tzv. ženíjně technických zabezpečení.³²

³⁰ KOVAŘÍK, *Nucené migrace*, s. 79.

³¹ KOVAŘÍK, „V zájmu ochrany hranic“, s. 697–699.

³² KOVAŘÍK, David, *Proměny českého pohraničí v letech 1958–1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*, Brno 2006, s. 42–45.

4 Ostraha česko-bavorské hranice v letech 1951–1989

4.1 Ženijně technická zabezpečení

Zřízení zakázaného a hraničního pásma napomohlo vzdálit potenciální narušitele a jejich spolupracovníky od státní hranice. Dosavadní opatření týkající se ostrahy hranice byla nedostatečná, a proto se ihned po přechodu na vojenský systém střežení státní hranice v lednu 1951 začala využívat ženijně technická opatření. Jednalo se o „*souhrn ženijních a technických zařízení v terénu určených k zesílení ochrany a obrany státních hranic*“³³, jenž měl ztížit či zcela znemožnit překročení státní hranice. Systém, který měl prchající osobu zadržet, zdržet či zastavit do zásahu hlídky PS, vznikl postupně od roku 1951 a průběžně se vylepšoval a upravoval. Nejprve však bylo nutné vybudovat ubikace a vybavení pro samotné pohraničníky, což spadalo do pravomocí jednotlivých rot PS. Teprve pak v průběhu let 1951–1952 probíhala výstavba drátěného zátarasu, jakožto stěžejního prvku ochrany hranice. Do té doby hlídky využívaly různých skrytých pozorovatelů a na místech pravděpodobného postupu narušitelů instalovaly nástražná signální zařízení.³⁴

Jako první zařízení se používala nástražná osvěcovadla. Skládala se ze signálního náboje, který se vkládal do výmetné trubky, od které následně vedl nástražný drát v délce až 100 m, případně 50 m na obě strany. Při zavadění o drát se aktivovala zápalka signálního náboje, který následně vystřelil. Tato zařízení mohla být v terénu umístěována trvale anebo je hlídka po skončení služby deaktivovala a odnesla s sebou. Při jejich instalaci bylo nutné dbát na správné (kolmé) postavení výmetné trubky. Špatně vystřelená světlice nemusela být spatřena nebo ještě nevyhaslá mohla dopadnout do lesního porostu a způsobit tak požár. Komplikace představovaly i klimatické podmínky. Signální náboj mohl navlhnout nebo v zimním období úplně zamrznout. Silný vítr pak mohl celé zařízení aktivovat. Údržba a montáž nástražných osvěcovadel byla velmi pracná, ale i nebezpečná. Signální náboj byl velmi nestabilní a během instalace zařízení mohlo dojít k jeho

³³ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 93.

³⁴ VANĚK, *Střežení státní hranice*, s. 24–25.

samovolnému vystřelení. Z toho důvodu se od používání nástražných osvěcovadel po roce 1953 postupně upouštělo.³⁵

Základním předpokladem pro budování ženižně technických zabezpečení bylo vytvoření lesních průseků. Nacházely se 300–1000 m od státní hranice a dosahovaly šířky až 20 m.³⁶ Kácení průseků prováděli sami pohraničníci. Jejich práci, však komplikoval nedostatek nářadí a především techniky, která by stromy odklízela. Dalším významný problém tvořily pařezy, jež dokázal vytrhnout pouze výkonný pásový traktor. Odstraňování pařezů se tak čím dál častěji provádělo za pomoci trhaviny.³⁷

Během let 1951–1952 vyrostl uprostřed lesních průseků nejdůležitější prvek ženižně technického zabezpečení – drátěný zátaras. Při jeho výstavbě byli všichni příslušníci PS soustředěni ke konkrétní brigádě. Zátaras byl hotov během několika týdnů a mohlo se pokračovat k další brigádě. Počet jednotlivých stěn zátarasu se v průběhu desetiletí měnil, ale asi nejznámější podoba je právě ta z počátku 50. let se třemi ploty.³⁸

Pro stavbu zátarasu se používaly dřevěné kůly, které byly pro zajištění delší životnosti zbaveny kůry, impregnovány a jejich spodní části opáleny. Krajiní stěny se stavěly z kůlů o délce 220 cm a šířce 12–14 cm, které se zatloukaly do země. Naopak pro prostřední stěnu se musely vykopat nebo vyvrtat jámy, do kterých byly vsazeny kůly o délce 280 cm a šířce 14–16 cm. Jednotlivé stěny pak byly propleteny ostnatým drátem umístěným na skobičkách. Dbalo se zejména na správné napnutí drátu. Prověšený drát mohl skýtat možnost k prolezení. Naopak při přílišném napnutí hrozilo jeho přetržení. V prvních letech byly na krajiních stěnách nataženy vodorovné dráty, doplněné dvěma šikmými, jež tvořily kříž. Výplet prostřední stěny se skládal jak z vodorovných, tak i svislých drátů. Její kůly zakončovaly 70 cm dlouhé půlkulatiny (tzv. téčka), na kterých byl umístěn pátý vodič. Zbylé vodiče se nacházely na izolátorech, na straně směřující do vnitrozemí. Jednotlivé stěny byly stabilizovány kotevními dráty, jež spolu s dalšími ostnatými dráty napnutými od země šikmo mezi ploty, bránily pohybu v prostoru mezi

³⁵ VANĚK, Pavel, *K vývoji ženižnětechnického zabezpečení státní hranice v letech 1951–1955*. In: Sborník Archivu Ministerstva vnitra 2, 2004, s. 185–188.

³⁶ JÍLEK, Tomáš, *Železná opona na česko-bavorské hranici v letech 1948–1989*. In: KUMPERA, Jan, HYNA, Alfred (ed.), *Dějepis XIX: sborník katedry historie*, Plzeň 2003, s. 49.

³⁷ VANĚK, *K vývoji*, s. 188–189.

³⁸ VANĚK, *Strážení státní hranice*, s. 25.

stěnami. Při každoročních opravách drátěného záatarasu po zimním období docházelo k jeho dalšímu vylepšování.³⁹

Prostřední stěna záatarasu byla napájena vysokým napětím o hodnotě až 6000 V. Zbylé dvě krajní stěny měly mj. zabránit tomu, aby do elektrického záatarasu vběhla lesní zvěř. Elektrický proud se prostřednictvím rotního transformátoru odebíral z veřejné sítě, ale do záatarasu se především z ekonomických důvodů pouštěl pouze v noci nebo za zhoršené viditelnosti. Celkově se toto elektrické zařízení, včetně signalizačního zařízení, které určovalo místo narušení, nazývalo elektrické zařízení ochrany státní hranice (EZOH). V případě zkratu na elektrickém vodiči, došlo k odstávce proudu v elektrickém záatarasu v úseku celé roty. Oblast, kde došlo ke zkratu určovala žárovka, která se v takovém případě rozsvítila na signalizačním zařízení u dozorcího roty. Na místo byla ihned vyslána hlídka. Po dopadení případného narušitele nebo potvrzení falešného poplachu (např. narušení zvěří) vyjela technická hlídka, která EZOH opět uvedla do provozu.⁴⁰

Pro potřeby PS se v plotech nacházely uzamčené branky pro pěší a vrata pro průjezd vozidel. Současně byl podél záatarasu postupně budován systém cest, který motorizovaným hlídkám umožňoval efektivnější dopadení narušitele. Vysoké napětí v elektrickém záatarasu ale znamenalo velké nebezpečí i pro samotné pohraničníky. Při užívání EZOH se musely dodržovat přísné předpisy. Zapnutí proudu muselo být zaznamenáno v pohraniční knize a každá hlídka, jež opouštěla stanoviště roty, byla informována, zda je záataras pod proudem. V terénu se pak používaly stanovené signály pro vypnutí proudu nebo průchod hlídky záatarasem, aby pohraničníci měli neustále přehled o zapnutí či vypnutí proudu. Opravy a odstraňování zkratů na elektrickém záatarasu prováděla pouze hlídka, která k tomu byla školená, ostatní hlídky to měly přísně zakázány.⁴¹

Elektrický drátěný záataras si především v průběhu 50. let 20. století vyžádal mnoho obětí z řad osob, které se pokoušely o překročení státní hranice. Zásah elektrickým proudem byl po zastřelení druhým nejčastějším důvodem úmrtí na státní hranici.

³⁹ Tamtéž, s. 2526.

⁴⁰ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 94–95.

⁴¹ VANĚK, *K vývoji*, s. 198–199.

Z československé strany ani ve směru za zahraničí nebyly žádné výstražné cedule, jež by varovaly před elektrickým proudem. To se stalo osudné zejména cizincům, kteří se přes Československo snažili přejít do SRN a již neměli o elektrickém zátarasu na hranicích nejmenší tušení. Vysoké napětí bylo v drátěných zátarasech definitivně vypnuto v polovině 60. let, a to především z důvodu vysokých finančních nákladů, ale také kvůli dlouhodobému naléhání OSN.⁴² V letech 1951–1965 zemřelo v drátech elektrického zátarasu více než 90 lidí.⁴³

Do roku 1970 byl elektrický drátěný zátaras nahrazen elektronickým signálním zařízením (tzv. signální stěnou), které využívalo pouze slaboproud. Jednotlivé dráty byly přichyceny tak, aby při jakémkoliv pokusu o přečtení stěny, došlo k jejich stržení. Spojení dvou a více drátů nebo jejich přestřížení vyvolalo zkrat, který dozorcí PS mohl vidět na signálním přístroji a následně na určené místo vyslat hlídku. Aby měli pohraničníci při poplachu dostatek času na úspěšný zásah proti narušiteli, musela být signální stěna posunuta více do vnitrozemí. Od 70. let 20. století se tak zátarasy nacházely i několik kilometrů od samotné státní hranice. Elektronický systém byl využíván i v 80. letech. Zátaras se v té době skládal již jen ze dvou stěn – 220 cm vysokou signální stěnou a nižším plotem umístěným směrem do vnitrozemí, jenž sloužil jako ochrana signální stěny proti zvěři.⁴⁴

V letech 1952–1957 byl drátěný zátaras na nejexponovanějších místech zesílen zaminováním. Na jaře 1952 proběhly první zkoušky min, které prokázaly, že miny jsou schopny zasáhnout člověka do vzdálenosti až 30 m a jejich účinek se zvyšoval s uložením miny na pevný podklad. Současně si PS pochvalovala i morální, odstrašující efekt min, neboť jejich hlasité výbuchy slyšely i lidé v nejbližších městech. Původně se také zamýšlelo, že část min bude rozmístěna tak, aby o nich pohraničníci nevěděli, což mělo zabránit jejich případnému zběhnutí.⁴⁵

⁴² MCWILLIAMS, Anne, *An Archaeology of the Iron Curtain. Material and Metaphor*, Stockholm 2013, s. 140–141.

⁴³ MAŠKOVÁ, Tereza, RIPKA, Vojtěch, *Železná opona v Československu. Usmrcení na československých státních hranicích 1948–1989*, Praha 2015, s. 42.

⁴⁴ *Grenzanlagen*. In: Universität Passau [online], [cit. 2022-03-30]. Dostupné z: <https://www.begegnungsraum-geschichte.uni-passau.de/unterrichtsmaterialien/eiserner-vorhang/sachinformationen/grenzanlagen/>.

⁴⁵ VANĚK, K *vývoji*, s. 206–207.

Rok 1952 byl v rámci minování spíše rokem zkušebním. Teprve od roku 1953 se začal používat nový způsob zaminování. Na stejný prostor jako dříve se přidělilo více min, které tak mohly být kladeny blíže u sebe. Pravděpodobnost zasažení narušitele se tímto zvyšovala. Miny se podle určeného schématu umisťovaly v několika řadách do minového pásu, který se nacházel v prostoru mezi stěnami drátěného zátarasu. Používaly se celkem tři druhy protipěchotních min. Zhruba do výšky 60 cm nad zemí se na dřevěné kolíky připevňovaly miny na elektrické odpálení. Miny odpalované nástražným drátem se nacházely na úrovni zemského povrchu a nášlapné miny se zahrabávaly do země. Nejčastěji se kombinovaly miny s nástražným drátem doplněné nášlapnými. Nástražný drát byl dlouhý 6–9 m a vedl od odpalovacího zařízení a až ke kotevnímu kolíku. Právě mezi kolíkem a sousední minou vznikala zhruba 1 m dlouhý nezajištěný prostor, do kterého se vkládala nášlapná mina.⁴⁶

Použití minového pole s elektrickým drátěným zátarasem se vzájemně vylučovalo. Výbuch jedné miny dokázal poškodit až pět polí zátarasu. Na prostřední elektrifikované stěně vybuchlé střepiny způsobovaly zkraty. Často se tak stávalo, že některé roty byly i několik týdnů bez proudu a musely čekat na technickou hlídku složenou z ženistů, která jako jediná mohla po nezbytných bezpečnostních opatřeních vstoupit do minového pole a opravit poškozený elektrický zátaras. Zejména v zimním období se také stávalo, že miny v důsledku působení klimatických podmínek vybuchovaly samovolně. To znamenalo velké nebezpečí pro pohraničníky, kteří mohli být zasaženi při běžné obhlídce. Ke zraněním ale častěji docházelo během kontroly a údržby minového pole, například při vytahování uhynulé zvěře z prostoru elektrického zátarasu. Minování se při ochraně hranice nesvědčilo. Ve spojení s EZOH bylo kontraproduktivní, mělo minimální podíl na zadržení běženců a vyžádalo si několik obětí a mnoho zraněných z řad příslušníků PS. Z toho důvodu používání min postupně ustupovalo až během roku 1957 vymizelo úplně.⁴⁷

Mnohem účinnější prostředek sloužící k odhalování narušitele byl kontrolní orný pás, který se na rozdíl od minového pole, využíval po celou dobu existence železné opony. V roce 1951 se zřizoval jen pár metrů od státní hranice a dosahoval šířky až 15 m.

⁴⁶ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 94.

⁴⁷ VANĚK, *K vývoji*, s. 210–212.

V závislosti na místním terénu se šířka pásu měnila. Platilo však pravidlo, že musí být dost široký na to, aby ho nebylo možné překonat bez zanechání stop, např. za pomoci tyče. Jednalo se o souvislý, uvláčený a neustále obnovovaný pruh země. Pokud by se někdo pokusil o nelegální překročení hranice, zanechal by v zoraném pásu své stopy. Hlídka PS pak snadno poznala, zda osoba přišla z vnitrozemí nebo ze zahraničí, a podle toho zahájila pronásledování. Po zbudování drátěného záatarasu se kontrolní pás nacházel v jeho těsné blízkosti. Kontrolní pruh se zúžil jen zhruba na 3–4 m. Narušitel zde opět zanechal své stopy, a hlídka PS tak spolehlivě poznala místo, kde došlo k překonání záatarasu. Podél kontrolního pásu vedla pěšina, po které se pohybovaly pohraničníci během svých hlídek. Směrem z vnitrozemí se tedy nejprve nacházela kontrolní pěšina, následně orný pás, poté další technická (ženijní) pěšina, a nakonec samotný záataras. V oblastech, kde se v zimním období udržovala souvislá vrstva sněhu, se na stejném principu využíval sněžný pás, podél kterého vedly lyžařské stopy (tzv. lyžnice).⁴⁸

Ihned po zaujetí nové sestavy v roce 1951 si hlídky PS zřizovaly pozorovací stanoviště na různých posedech, budovách a dalších vyvýšených místech v blízkosti státní hranice. Po vybudování drátěného záatarasu se veškeré pozorovatelné přenesly na jeho vnitřní stranu, tedy směrem do vnitrozemí. Jako oficiální zdůvodnění se uváděl jednodušší a rychlejší zásah proti narušitelům. Druhým důvodem bylo snížení rizika případného zběhnutí pohraničníků. V prvních letech se stavěly menší, dřevěné pozorovatelné, připomínající spíše posedy. Až později se začaly budovat vysoké, strážní věže, které byly vzdálené na dohled od sebe, což umožňovalo jednoduše kontrolovat celý prostor drátěného záatarasu.⁴⁹

Od 70. let 20. století se na nejexponovanějších místech používaly tzv. osvětlovací prostředky. Jednalo se například o reflektory na sloupech podél kontrolního pásu. Světlomety na strážných věžích sloužily k prosvětlování terénu při podezření na neznámý pohyb ve střeženém úseku nebo osvětlení signální stěny nebo terénu při pronásledování narušitele. Pro usnadnění nočních pátracích akcí se reflektory umísťovaly i do prostoru za drátěné záatarasy.⁵⁰

⁴⁸ VANĚK, Pavel, *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*, Praha 2008, s. 75.

⁴⁹ Tamtéž, s. 94–95.

⁵⁰ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 98.

4.2 Hraniční přechody

Obzvláště pečlivé zabezpečení se zřizovalo na hraničních přechodech. Již ve vzdálenosti několik kilometrů od státní hranice se nacházela první závora střežená hlídkou PS. Pokud by došlo k proražení zdejší závory, pohraničníci na hranici měli ještě dostatek času reagovat. U hraničního přechodu většinou stála kasárna PS, která disponovala technikou potřebnou pro zajištění hraničního přechodu. Silnice mohla být přehrazena ocelovými ježky nebo dokonce obrněným transportérem. Objekt hraniční závory znemožňovaly trvale umístěné protitankové překážky (betonové jehlany, ocelové ježci) nebo upravený terén.⁵¹ Samotná závora byla upravena tak, aby ji nebylo možné prorazit. Na pevných betonových základech stál betonový sloupek s úchytnou částí pro závora, ta se skládala z ocelové roury a uvnitř zabudovaného lana. Násilným přejezdům měl rovněž zamezit systém skrytých střílen, nacházejících se v prostoru kolem hraničního přechodu.⁵²

Kontrola na vlakových hraničních přechodech probíhala taktéž ve dvou fázích. Kontrola potřebných dokladů se prováděla na určeném nástupišti, obvykle oploceném. Hlídky PS se služebními psy, kontrolovaly jednotlivé vagony i jejich podvozky, aby vyloučily přítomnost černých pasažérů. Speciální pozornost se věnovala nákladním vagónům. Ty se prohlížely opět za pomoci služebních psů, ve velmi dobře osvětleném prostoru, např. za pomoci reflektorů. Když velitel hlídky PS odsouhlasil, že je vlaková souprava v pořádku, mohl se vlak za doprovodu pohraničnicků přesunout na hraniční přechod. Důstojník PS poté otevřel trojnásobnou betonovou zábranu na kolejích a po projetí vlaku ji okamžitě opět uzavřel.⁵³

4.3 Změna hraničního pásma v roce 1964

V roce 1964 došlo k reorganizaci v rozdělení hraničních pásem. Zakázané pásmo bylo zrušeno a upravené hraniční pásmo mělo zahrnovat pouze neobydlené oblasti. Nově tak přiléhalo přímo ke státní hranici a dosahovalo 1–3 km do vnitrozemí. Víceméně tak kopírovalo hranice původního zakázaného pásma. Ministerstvo vnitra k tomuto kroku přistoupilo po vyhodnocení dosavadních zkušeností PS při střežení státní hranice. Určitou roli rovněž sehrálo Ministerstvo zemědělství, lesního a vodního hospodářství, které poukazovalo na obrovské nevyužívané plochy zemědělské půdy. Do nově vzniklého

⁵¹ Tamtéž, s. 101.

⁵² JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 34.

⁵³ Tamtéž.

hraničního pásma se opět mohlo vstupovat pouze na propustky a v doprovodu hlídky PS. Na rozdíl od předchozích let se ale umožňoval vstup pracovním brigádám, z důvodu vykonávání hospodářských prací. Po přesunutí drátěných zátarasů více do vnitrozemí vznikly dvě části hraničního pásma – oblast mezi hranicí hraničního pásma a zátarasem a prostor za zátarasem směrem ke státní hranici. Zemědělské práce v nezabezpečeném prostoru za zátarasem mohli vykonávat pouze zcela spolehliví stálí zaměstnanci místního zemědělského nebo lesního sektoru hospodářství, jmenovitě schválení velitelem PS. Stále také platilo, že v hraničním pásmu nesměl nikdo bydlet, s výjimkou příslušníků PS. Do oblastí, sousedících se střeženým hraničním pásmem, se ale na rozdíl od předchozí praxe, mohl přistěhovat kdokoliv, bez ohledu na stranickou spolehlivost.⁵⁴

⁵⁴ VANĚK, Pavel, *Rok 1964 a hraniční pásmo*. In: PETRÁŠ, Jiří, SVOBODA, Libor (ed.), *Předjaří. Československo 1963–1967*, České Budějovice, Praha 2016, s. 340–343.

5 Pohraniční stráž

5.1 Počátky Pohraniční stráže

Do roku konce roku 1948 vykonávala strážní službu na státní hranici FS. Dne 1. ledna 1949 byla FS zrušena a její dosavadní úkoly týkající se ochrany hranice přebrala nově vzniklá Pohraniční stráž, jež od roku 1950 spadala pod ministerstvo národní bezpečnosti. Vrcholní představitelé bezpečnostních složek však nebyli spokojeni s efektivitou stávajícího četnického (pochůzkového) způsobu ostrahy hranice. Z toho důvodu bylo rozhodnuto o přechod na vojskový systém střežení hranice podle sovětského vzoru. Tzv. novou sestavu zaujala PS v neobvykle krátké době ve dnech od 29. prosince 1950 do 1. ledna 1951.⁵⁵

Pohraničníci pro svá zázemí zpočátku využívali již existující opuštěné budovy v pohraničním pásmu. Později se přistoupilo k výstavbě dřevěných baráků, kde sídlily jednotlivé pohraniční roty. Podél hranice se SRN vyrostlo celkem 112 baráků, ostatní budovy v zakázaném pásmu, které nesloužily pro potřeby PS, byly zbourány. Většina rot se nacházela v náročném horském terénu, kam zejména v zimě musel být stavební materiál dopravován na saních tažených koňmi anebo na zádech samotných pohraničníků. Stanoviště roty se nacházelo uprostřed střeženého úseku, nedaleko státní hranice. Konkrétní umístění se vybíralo tak, aby prostor roty nebylo možné pozorovat z nejbližší obce z vnitrozemí ani z území sousedního státu.⁵⁶

Ochrana státních hranice byla do působnosti PS oficiálně svěřena zákonem č. 69/1951 ze dne 11. července 1951 o ochraně státních hranic, jenž PS zároveň vybavil pravomocemi vojska a bezpečnostních orgánů. PS následně prošla rozsáhlou reorganizací a došlo také k posílení početních stavů pohraničníků. Západní hranici se SRN a Rakouskem nyní střežilo 16 000 příslušníků PS místo dosavadních 6 000. Posily přicházely z řad vojáků základní služby, která však u PS trvala 27 měsíců. Všichni rekruti museli být důkladně prověřeni. Většina z nich pocházela ze spolehlivých komunistických rodin anebo byli sami členy KSČ nebo svazáckými funkcionáři. Nováčci nejprve prošli

⁵⁵ JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 27.

⁵⁶ ŠMÍDA, Zdeněk, *Z historie 10. brigády Pohraniční stráže Volary*, Praha 2017, s. 14.

tříměsíčním výcvikem zaměřeným na ostrahu státních hranic, a poté byli přiřazeni ke konkrétní jednotce.⁵⁷

5.2 Struktura PS

Na nejvyšším stupni v hierarchii PS stálo Velitelství neboli Hlavní správa PS se sídlem v Praze. Skládalo se z velitele, náčelníka štábu, pobočnické kanceláře a z oddělení organizačního, výkonného, osobního a materiálního. Později přibýlo ještě zpravodajské oddělení a důstojník kázně. Další články tvořily pohraniční brigády. Na hranici se SRN se nacházely pohraniční brigády Cheb, Planá, Poběžovice, Sušice, Volary. Jejich úkolem bylo zabezpečit chod podřízených jednotek. Velitel brigády zodpovídal za činnost štábu, týlu a politického oddělení brigády. Štáb byl rozdělen na jednotlivá oddělení – operační (organizace pohraniční služby), zpravodajské, bojové přípravy (školení a výcvik vojáků), organizačně doplňovací (evidence všech příslušníků a služebních zvířat, doplňování útvarů vojáků základní služby) a spojovací oddělení. Dále do štábu patřil ženijní náčelník, pomocná kancelář a kádrový referent. Úkolem týlu pak bylo zabezpečení jednotek po stránce materiální, technické a zdravotní. Brigádě byly pořízeny pohraniční prapory, které se skládaly z velení a pomocného družstva. Na nejnižším stupni se nacházely pohraniční roty, jež zajišťovaly vlastní ostrahu hranice.⁵⁸

Jednotlivé pohraniční roty vykonávaly strážní službu hlídkovým způsobem v úseku dlouhém 3–5 km. Rotu tvořila tři střelecká družstva, kulometné družstvo, hospodářské družstvo a později ještě družstvo psůvodů. V roce 1964 byl v rámci reorganizace pohraničních rot zaveden četový systém. Roty se dělily na tři čety, jež v závislosti na počtu pohraničníků u rotě tvořila 2–3 družstva. Ostrahu hranice vykonávaly pouze dvě čety a ta třetí se věnovala výcviku a politickému školení a současně plnila roli zálohy.⁵⁹

Organizační strukturu rotě tvořil velitel rotě, zástupce velitele pro věci politické, staršina rotě, velitelé družstva a zástupce velitele rotě. Velitel rotě řídil a kontroloval ostrahu daného úseku, odpovídal za stav a chod pohraniční rotě, vedení operační dokumentace a spolupráci s místním obyvatelstvem a civilními informátory. Zástupce

⁵⁷ JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 27.

⁵⁸ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 28–30.

⁵⁹ Tamtéž, s. 24, 26.

velitele pro věci politické prováděl politická školení pohraničnicků a zodpovídal za kázeň jednotky. Staršina roty měl na starosti dodržování pořádku, zajištění dodávek vojenského materiálu, jeho evidenci a využití. Velitel družstva kromě výkonu služby družstva odpovídal i za jeho kázeň a výcvik. Zástupce velitele roty přebíral velení v době nepřítomnosti velitele roty a mimo to dohlížel na dodržování kázně a pořádku.⁶⁰

5.3 Výkon služby

Ostrahu hranice zajišťovaly ozbrojené hlídky pohraničnicků, vysílané z budovy pohraničních rot. Jejich úkolem bylo „*chránit určený úsek hranic, nedovolit jeho narušení a zadržet všechny narušitele státních hranic, kteří se pokoušejí uprchnout do zahraničí nebo kteří pronikli na naše území*“⁶¹. Hlídky se dělily na pohyblivé a nepohyblivé. Nepohyblivé hlídky se stavěly na místa, kde docházelo k častým pokusům o přechod hranice – tzv. pravděpodobný směr postupu narušitelů. Stanovený úsek střežily buď z maskovaných stanovišť jako skrytá hlídka anebo ze strážních věží jako hlídka pozorovací. Pohyblivé hlídky střežily úsek o délce až 1000 m ve dne a až 500 m v noci, přičemž neustále sledovaly prostor kolem sebe a pravidelně kontrolovaly neporušenost kontrolního pásu a drátěného zátarasu. Pokud pohraničníci zjistili přítomnost cizí osoby ve svém úseku, museli to okamžitě nahlásit rotě, vyslat signál sousední hlídce a ihned zahájit pronásledování.⁶²

Za normálních okolností trvala služba 7–8 hodin. Při tzv. zesílené ochraně státní hranice, o které rozhodoval velitel roty na základě informací o přípravách narušení hranice, se doba služby prodlužovala na 9–12 hodin a navyšoval se i počet hlídek. Pohraniční hlídka se obvykle skládala ze dvou mužů, přičemž byl vždy určen velitel (starší) hlídky. Jejich výzbroj tvořil samopal, signální pistole s náboji, dalekohled, pouta, polní láhev s vodou a kapesní obvaz. Velitel roty vydal bojový rozkaz, který kromě určení střeženého úseku a směru, kudy k němu postupovat, obsahoval i informace o umístění sousedních hlídek a signály pro vzájemnou spolupráci. Dozorčí roty následně překontroloval připravenost hlídky před jejím odchodem do služby. Hlídka poté vyšla před budovu roty, kde na určeném místě nabíla zbraně. Po stanovené trase a pokud možno nenápadně postupovala na své stanoviště, kde zkontrolovala drátěný zátaras a

⁶⁰ Tamtéž, s. 25

⁶¹ Tamtéž, s. 51.

⁶² JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 39.

neporušenost kontrolního pásu a kde následně pozorovala svůj úsek. Po návratu na rotu hlídka opět na určeném místě vybila zbraně, starší hlídky podal hlášení o průběhu hlídky a tím služba skončila.⁶³

Pohraničníci během své služby měli oprávnění použít proti prchajícím osobám zbraň. Mělo se tak dít pouze v případě, že byly vyčerpány všechny ostatní prostředky k zastavení osoby. Každému použití zbraně měla předcházet výstraha – zvolání Stůj! a varovný výstřel do vzduchu nebo do země. Vystřelit bez výstrahy umožňovaly předpisy pouze ve chvíli, kdy došlo k napadení hlídky, chráněného objektu anebo byl v ohrožení život pohraničníků. Hlídky měly zakázáno střílet proti siluetám nebo po zaslechnutí podezřelých zvuků za snížené viditelnosti. Musely se přesvědčit, že se jedná skutečně o narušitele, který nereaguje na výstrahu a není možné ho zadržet jiným způsobem. Toto nařízení se ale často nedodržovalo a zejména za tmy docházelo ke střelbě bez výstrahy na vzdálené siluety. Když už ke střelbě došlo, mělo se dbát na to, aby střely nedopadaly na území cizího státu. Pohraničníci měli rovněž zakázáno opěťovat palbu ze sousedního státu.⁶⁴

5.4 Služební psi

Pohraniční stráž využívala služební psy již od doby svého vzniku, ale až s rozvojem služební kynologie v 50. letech 20. století a reorganizací PS v roce 1951 se psi stali nedílnou součástí PS. Každá rota měla disponovat 6 služebními psy, kteří se používali především k vyhledávání stop běženců a pátrání po nich. Později sloužili k posílení jednotlivých hlídek. Zpočátku se podle druhu služby dělili na pátrací a hlídkové. Od 60. let 20. století se zohledňovala i úroveň výcviku a psi se rozdělovali na pátrací, hlídkové, prověřovací, hlídací, nevyčvičené, chovné a štěňata. Pátrací psi podle názvu pátrali po narušitelích a hlídkoví zesilovali pohraniční hlídky. Hlídací psi střežili strategické objekty PS, například muniční sklady. Prověřovací psi se využívali při kontrolách dopravních prostředků na silničních a železničních hraničních přechodech.⁶⁵

Od 60. let 20. století se psi používali k útoku na volno. Při obdržení signálu o narušení signální stěny hlídka vypustila psa ve směru pravděpodobného pohybu

⁶³ ŠMÍDA, s. 36.

⁶⁴ PULEC, *Organizace a činnost*, s. 59–60.

⁶⁵ JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 53.

narušitele. Služební pes měl prchající osobu dostihnout a zadržet do příchodu pohraniční hlídky. Nezřídka se stávalo, že psi běžence dostihli až na území sousedního státu, odkud byli hlídkou PS odvezeni zpět do Československa. V 70. letech 20. století došlo v rámci služební kynologie k dalším inovacím a začali se využívat tzv. samostatně útočící psi. Do prostoru za signální stěnou se umísťovaly psí kotce, otevírané buď dálkově z budovy roty anebo automaticky po obdržení signálu o narušení. Pes následně vyběhl z kotce a měl dostihnout a blokovat narušitele do příchodu hlídky.⁶⁶

Ve stejné době se PS snažila vyšlechtit nové psí plemeno určené speciálně pro službu na hranici. Křížením německého ovčáka s karpatským vlkem tak vznikl československý vlčák. Do služby k pohraničním rotám však nebyl ve velké míře zařazován, a to především kvůli své nevyrovnané povaze.⁶⁷

5.5 Zpravodajská činnost a spolupráce s místním obyvatelstvem

Zpravodajci PS operovali na obou stranách hranice. Na našem území se zaměřovali na příhraniční oblasti. Prověřovali místní obyvatele, zejména ty, jenž udržovali spojení se zahraničím. Vyslýchali zadržené běžence a pašeráky a snažili se vypátrat jejich případné spolupracovníky. Hlavní cíl však tvořili agenti zpravodajských služeb ze zahraničí. Zpravodajská služba PS působila také na území sousedního státu, a to až do vzdálenosti 60 km od státní hranice. Zde se soustředili především na fungování pohraničních složek sousedního státu a pracovníky zahraničních zpravodajských služeb, jejichž aktivita směřovala proti ČSSR.⁶⁸

Stěžejním zdrojem informací pro zpravodajské služby PS bylo samotné obyvatelstvo pohraničních okresů. Z jeho řad se vytvořila široká síť informátorů, kteří upozorňovali příslušníky PS na přítomnost neznámých osob v hraničním pásmu. Vyšší stupeň spolupráce pak tvořili Pomocníci PS. Ti kromě informací o cizích osobách spolupracovali při kontrole hraničního režimu a taktéž se účastnili pohraničních operačních akcí, zejména jako průvodci. Činnost PS by bez spolupráce s místním obyvatelstvem nebyla tak efektivní, a proto se pohraničníci vždy snažili o udržování dobrých vztahů. Činnost PS byla prezentována v rámci pravidelných besed a kulturních

⁶⁶ RÁZEK, s. 106; JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 53.

⁶⁷ PULEC, *Organizace a činnost*, s.70.

⁶⁸ JÍLEK, JÍLKOVÁ, s. 54–55.

akcí pro veřejnost. Akce zaměřené speciálně na mládež pak probíhaly prostřednictvím pionýrských organizací. Působení propagandy zajišťovalo, že obyvatelé pohraničí viděli ve všech neznámých osobách potencionální zločince ohrožující jejich majetek a životy. PS naopak vnímali jako záruku bezpečnosti, jež je před těmito nebezpečími vždy ochrání.⁶⁹

⁶⁹ ŠMÍDA, s. 58.

6 Pád železné opony

6.1 Politika přestavby

V březnu 1985 se novým generálním tajemníkem Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS) stal Michail Gorbačov, před kterým ležel nelehký úkol – zastavit prohlubující ekonomickou krizi Sovětského svazu. V současné politické struktuře bylo prosazení hospodářských reforem téměř nemožné, a proto muselo dojít i k proměně politické sféry. K dosažení těchto cílů měly sloužit politické programy *glasnost'* a *perestrojka*.⁷⁰

Glasnost' neboli politická otevřenost přinesla změny ve vedení strany i státu. Nové vedení odmítalo pokračovat v dosavadních strategiích a dalo přednost liberalizaci a demokratizaci. V rámci vnitřní politiky došlo k obnovení velké části občanských práv a svobod. Naopak v zahraniční politice bylo Gorbačovovým cílem postupné sblížování se západem. Oživení v ekonomické oblasti měla přinést *perestrojka* neboli restrukturalizace. Jako jeden z nástrojů, který by mohl vést k pozvednutí hospodářství, bylo vnímáno omezení striktního státního dohledu nad ekonomikou, a tedy umožnění soukromého podnikání. Gorbačov rovněž podporoval zahraniční investice do sovětských podniků. Právě pozitivní dopady na domácí ekonomiku viděl jako jeden z hlavních důvodů, proč navazovat bližší styky se západními zeměmi.⁷¹

Přátelské vztahy s USA měla demonstrovat např. dohoda z roku 1987 o vzájemném omezení počtu jaderných zbraní. Tímto krokem však Gorbačov sledoval i ekonomické přínosy, neboť se snažil omezit státní výdaje na armádu a zbrojení. Souviselo s tím i omezení přítomnosti sovětských jednotek ve státech východního bloku anebo stažení vojsk z Afghánistánu v roce 1988.⁷²

6.2 Rozpad komunistického bloku

Nejvýznamnějším krokem pro satelitní státy Sovětské svazu bylo oznámení o zrušení Brežněvovy doktríny, která dosud výrazně omezovala suverenitu jednotlivých států. Odstoupením od doktríny tak SSSR přestala zasahovat do vnitřních záležitostí daných států. Gorbačov navíc apeloval na vlády satelitních států, aby po jeho vzoru prováděly ve

⁷⁰ MOULIS a kol., s 204.

⁷¹ *Why Did the Soviet Union Collapse?* In: Britannica.com [online], [cit. 2022-04-20]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/story/why-did-the-soviet-union-collapse>.

⁷² PLECHANOVÁ, s. 86.

své zemi liberální reformy. Jednalo se například o zrušení cenzury a výrazné omezení pronásledování disentu. Na veřejnosti se tak ve větší míře začala objevovat kritika vlády ovlivňující veřejné mínění. Poté, co zmizely obavy z přísných represí, se rovněž zvedla vlna odporu a napříč státy začaly probíhat opakované masové demonstrace proti vládnoucímu režimu. Protestních akcí se nyní účastnili i lidé, kteří se dosud báli vyjádřit jakýkoliv nesouhlas. Gorbačov si situaci ve východoevropských státech uvědomoval, ale odmítl do ní zasahovat a demonstrace vojensky potlačovat.⁷³

Během roku 1989 tak ve východní Evropě proběhla řada převratů, což znamenalo definitivní konec komunistického bloku. První revoluce se odehrála v Polsku, kde probíhaly masové demonstrace již od léta roku 1988. Situace se přiosťřila na jaře následujícího roku a vyvrcholila ve volbách v červnu 1989. Odborové hnutí Solidarity sklidila drtivé vítězství a od září se ujala vlády. Následovalo Maďarsko, které v létě 1989 otevřelo své hranice s Rakouskem, což spustilo vlnu emigrace. Obyvatelé NDR mířili přes Maďarsko do SRN. V září vláda NDR omezila cestování do Maďarska a emigranti tak od té doby začali směřovat do Československa. Zde byl ale komunistický režim velmi konzervativní a stále odolávala veškerým změnám. Naopak v NDR se režim zhroutil po několikadenních masových demonstracích, kdy lidé požadovali svobodu, demokracii a ekonomické reformy. Vše pak vyvrcholilo 9. listopadu 1989 pádem Berlínské zdi, jakožto symbolu rozdělení Evropy.⁷⁴

V Československu byl režim odstraněn během listopadové sametové revoluce. V prosinci se začalo s odstraňováním drátěných zátarasů na hranicích. Jejich slavnostní přestřižení ministry zahraničí ČSSR a Rakouska Jiřím Dienstbierem a Aloisem Mockem proběhlo dne 17. prosince 1989 na jižní Moravě. Stejný akt se uskutečnil i na bavorských hranicích. Dienstbier a jeho kolega z SRN Hans-Dietrich Genscher zde provedli symbolické přestřižení ostatých drátů dne 23. prosince 1989 poblíž Rozvadova. Hraniční pásmo přestalo existovat ještě v roce 1989, Pohraniční stráž až v roce 1991. Téhož roku byl také zrušen zákon č. 69/1951 Sb. ze dne 11. července 1951 o ochraně státních hranic,

⁷³ *Collapse of the Soviet Union*. In: history.com [online], [cit. 2022-04-20]. Dostupné z: <https://www.history.com/topics/cold-war/fall-of-soviet-union>.

⁷⁴ KRAMER, Mark, *The Demise of the Soviet Bloc*. In: TISMANEANU, Vladimir, IACOB, Bogdan (ed.), *The End and the Beginning: The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History*, Budapest 2012, s. 236.

jenž byl symbolem vojskového střežení státní hranice po celou dobu existence železné opony.⁷⁵

⁷⁵ VANĚK, *Střežení státní hranice*, s. 35.

7 Závěr

Železná opona rozdělovala Evropu více než 40 let, kdy oddělovala socialistické země od svobodného světa. Tvořila pomyslnou frontovou linii dvou soupeřících bloků, jenž se zformovaly krátce po druhé světové válce. Pokusy o její překonání si vyžádaly více než dvě stovky obětí. Dalších několik tisíc osob muselo kvůli výstavbě železné opony, konkrétně z důvodu zřízení zakázaného a hraničního pásma opustit své domovy. Budovy, které v zakázaném pásmu zůstaly byly zdemolovány a podél státní hranice tak vznikl kompletně vylidněný a vyklizený pás země.

V roce 1949 převzala ostrahu státní hranice nově vzniklá Pohraniční stráž. Neefektivní pochůzkový způsob ostrahy hranice byl roku 1951 nahrazen vojenským způsobem střežení hranice. PS prošla rozsáhlou reorganizací a nově byla vybavena pravomocemi vojska a bezpečnostních složek. Státní hranice se rozdělila na jednotlivé úseky a každý z nich obsadila jedna pohraniční brigáda. Ta se dále skládala z pohraničních rot, které fakticky vykonávaly ostrahu hranice. PS zaujala tzv. novou sestavu na počátku roku 1951. Téměř okamžitě se začalo s budováním nezbytného zázemí pro pohraniční rotu. Zřízení zakázaného pásma následně poskytlo prostor pro výstavbu ženižně technických zabezpečení.

V letech 1951–1952 proběhla výstavba drátěných zátarasů, doplněných dalšími ženižně technickými zabezpečeními. Nejznámější podobu železné opony tvořily tři stěny drátěného zátarasu. Dvě krajní stěny měly sloužit jako jakási ochrana prostřední stěny, do které se do roku 1965 pouštěl elektrický proud o vysokém napětí. Několik let se také experimentovalo s používáním nášlapných min, které se ale neosvědčily, především kvůli častému samovolnému vybuchování, jež ohrožovalo hlídkující pohraničníky. K úrazům příslušníků PS docházelo i v důsledku zásahu elektrickým proudem anebo během nepřehledných nočních přestřelek. Další účinný, a navíc bezpečný prostředek sloužící k ochraně hranice, tvořil kontrolní orný pás. Ten se zřizoval podél drátěných zátarasů, byl pravidelně obnovován a neustále kontrolován. Případný narušitel by v orném pásmu zanechal své stopy a pohraničníci mohli podle jejich směru zahájit pronásledování. V 60. letech 20. století prošel drátěný zátaras výraznou proměnou. Jeho linie se posunula více do vnitrozemí. Plot se smrtícím elektrickým proudem nahradila signální stěna, napájená pouze nízkým napětím. Jakýkoliv zkrat, vyvolaný přetižením drátu nebo spojením dvou

a více drátů při snaze o jejich překonání, okamžitě vyslal signál na budovu roty. Do místa, odkud pocházel poplach, byla okamžitě vyslána hlídka.

Samotnou ostrahu hranice prováděly ozbrojené hlídky příslušníků Pohraniční stráže, vysílané z jednotlivých pohraničních rot. Strážní služby hlídky vykonávaly 7–8 hodin, při zesílené ostraze hranic i déle. Pohraničníci byli ozbrojeni samopalem, který směli používat pro dopadení narušitele, který nereagoval na pokyny k zastavení. Zbraň mohla být použita pouze s výstrahou a pouze v případě, kdy bylo zcela jasné, že se jedná o narušitele. Tato nařízení se ale často porušovala a zejména v noci hlídky střílely bez výstrahy na vzdálené, nejasné siluety. Později se k jednotlivým pohraničním rotám přiřazovali služební psi. Zpočátku měli sloužit k zesílení pohraničních hlídek, ale jejich další výcvik umožňoval i útok na volno. Psi pronásledovali narušitele, kterého měli zadržet do příchodu hlídky. Nezřídka se stávalo, že psi dopadli běžence až na cizím území a odtud je za pomoci pohraničníků dovlekli zpět do Československa.

Velmi důležitou roli v ostraze státní hranice hrálo obyvatelstvo pohraničí. PS se vždy snažila s místními udržovat přátelské vztahy. Obyvatelé pohraničních obcí pod vlivem propagandy viděli v příslušnících PS ochránce nejen státních hranic ale i vlastního bezpečí. V každé cizí osobě pak spatřovali potencionálního zločince, který by mohl poškodit jejich majetek a ohrozit jejich životy. Z toho důvodu většina obyvatel vždy aktivně upozorňovala PS na přítomnost neznámých osob. PS si rovněž mezi obyvatelstvem pohraničí vytvořila vlastní síť informátorů, jenž jim napomáhali rozkrýt zločinecké skupiny pašeráků a převaděčů. Vyšší stupeň spolupráce pak představovali Pomocníci PS, kteří pomáhali kontrolovat situaci v hraničním pásmu a jako průvodci se účastnili i pohraničních operačních akcí. Bez spolupráce s obyvatelstvem pohraničí by činnost PS nebyla zdaleka tak efektivní.

Definitivní pád železné opony přišel v roce 1989, kdy v důsledku Gorbačovovy proreformní politiky došlo k uvolnění poměrů ve státech východního bloku. Jednotlivými zeměmi se prohnala vlna revolucí, která vedla k rozpadu komunistického bloku. Dne 9. listopadu 1989 padla Berlínská zeď. Drátěné zátarasy na česko-bavorských hranicích začaly mizet během prosince 1989. Ve stejném roce bylo zrušeno hraniční pásmo a v roce 1991 přestala existovat i Pohraniční stráž.

V kapitole o Pohraniční stráží byla objasněna otázka, v jakých případech mohli příslušníci PS použít služební zbraň a současně objasňuje i způsob, jakým probíhala ostraha státní hranice v době existence železné opony. Pohraničníci během své služby měli oprávnění použít zbraň, pokud pronásledovaná osoba nereagovala na výzvy k zastavení a nebyla jiná možnost, jak prchající osobu zastavit. Použití zbraně měla přecházet výstraha – zvolání Stůj! a varovný výstřel do vzduchu nebo do země. Bez výstrahy bylo možné vystřelit pouze v případě ohrožení života pohraničnicků. Hlídky se vždy musely přesvědčit, že se jedná skutečně o narušitele, který nereaguje na výstrahu a není možné ho zadržet jiným způsobem. Nesměly tak střílet pouze proti siluetám anebo po zaslechnutí podezřelých zvuků.

Státní hranice se po dokončení výstavby železné opony neprostupně uzavřela drátěným zátarasem, doplněným dalšími ženině technickými prvky. Podél zátarasu byly v nepřetržitém režimu stavěny ozbrojené hlídky, později zesílené služebním psem. Strážní služba za běžných okolností trvala 7–8 hodin, při zesílené ochraně hranice i déle. Hlídky po příchodu na své stanoviště zkontrolovaly neporušenost kontrolního pásu a drátěného zátarasu a následně střežila přidělený úsek o délce až 1000 m ve dne a až 500 m v noci. V případě zjištění pohybu cizí osoby v daného úseku, okamžitě kontaktovala stanoviště roty a zahájila pronásledování narušitele.

8 Seznam použitých zkratek

EZOH	elektrické zařízení ochrany státní hranice
FS	Finanční stráž
KSČ	Komunistická strana Československa
KSSS	Komunistická strana Sovětského svazu
NATO	Severoatlantická aliance
NB	Národní bezpečnost
ONV	Okresní národní výbor
OSN	Organizace společnosti národů
PS	Pohraniční stráž
ROH	Revoluční odborové hnutí
SNB	Sbor národní bezpečnosti

9 Seznam použité literatury

Literatura

APPLEBAUM, Anne, *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe, 1944-1956*, London 2012.

JÍLEK, Tomáš, *Železná opona na česko-bavorské hranici v letech 1948-1989*. In: KUMPERA, Jan, HYNA, Alfred (ed.), *Dějepis XIX: sborník katedry historie*, Plzeň 2003, s. 43–54.

JÍLEK Tomáš, JÍLKOVÁ, Alena, *Železná opona: československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948–1989*, Praha 2006.

KOVAŘÍK, David, *Nucené migrace v okolí československých státních hranic v období studené války*. In: VANĚK, Pavel, ŘEZNÍČEK, Roman, POESCHER, Franz, WACKERLIG, Peter (ed.), *Železná opona 1948–1989*, Brno 2019, s. 75-82.

KOVAŘÍK, David, *Proměny českého pohraničí v letech 1958–1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945*, Brno 2006.

KOVAŘÍK, David, „V zájmu ochrany hranic“. *Přesídlení obyvatel ze zakázaného a hraničního pásma (1951–1952)*. In: *Soudobé dějiny* 12, 2005, 3–4, s. 686–707.

KRAMER, Mark, *The Demise of the Soviet Bloc*. In: TISMANEANU, Vladimir, IACOB, Bogdan (ed.), *The End and the Beginning: The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History*, Budapest 2012, s. 171–255.

MAŠKOVÁ, Tereza, RIPKA, Vojtěch, *Železná opona v Československu. Usmrcení na československých státních hranicích 1948–1989*, Praha 2015.

MCWILLIAMS, Anne, *An Archaeology of the Iron Curtain. Material and Metaphor*, Stockholm 2013.

MOULIS, Vladislav, VALENTA, Jaroslav, VYKOUKAL, Jiří, *Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě 1944-1989*, Ostrava 1991.

PLECHANOVÁ, Běla, *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941–1995*, Praha 1997.

PULEC, Martin, *Nástin organizace a činnosti ozbrojených pohraničních složek v letech 1948–1951*. In: *Securitas imperii* 7, Praha 2001, s. 55–96.

PULEC, Martin, *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek: Seznamy osob usmrcených na státních hranicích 1945–1989*, Praha 2006.

RÁZEK, Adolf, *Vznik a proměny železné opony: začátky*. In: BREITFELDER, Miroslav (ed.), *Dějepis XXIV: sborník katedry historie*, Plzeň 2011, s. 87–108.

ŘEHÁČEK, Karel, *Organizace ostrahy česko-bavorské státní hranice na Plzeňsku od května 1945 do února 1948*. In: BREITFELDER, Miroslav (ed.), *Dějepis XXIV: sborník katedry historie*, Plzeň 2011, s. 109–135.

SANAKOJEV, Šalva Parsadanovič, *Teherán – Jalta – Postupim*, Praha 1973.

ŠMÍDA, Zdeněk, *Z historie 10. brigády Pohraniční stráže Volary*, Praha 2017.

VANĚK, Pavel, *K vývoji ženijnětechnického zabezpečení státní hranice v letech 1951–1955*. In: *Sborník Archivu Ministerstva vnitra 2*, 2004, s. 183–230.

VANĚK, Pavel, *Pohraniční stráž a pokusy o přechod státní hranice v letech 1951–1955*, Praha 2008.

VANĚK, Pavel, *Rok 1964 a hraniční pásma*. In: PETRÁŠ, Jiří, SVOBODA, Libor (ed.), *Předjaří. Československo 1963–1967*, České Budějovice, Praha 2016, s. 340–343.

VANĚK, Pavel, *Střežení státní hranice a pohraniční stráž*. In: VANĚK, Pavel, ŘEZNÍČEK, Roman, POESCHER, Franz, WACKERLIG, Peter (ed.), *Železná opona 1948–1989*, Brno 2019, s. 19–38.

Internetové zdroje

Collapse of the Soviet Union. In: history.com [online], [cit. 2022-04-20]. Dostupné z: <https://www.history.com/topics/cold-war/fall-of-soviet-union>.

Grenzanlagen. In: Universität Passau [online], [cit. 2022-30-03]. Dostupné z: <https://www.begegnungsraum-geschichte.uni-passau.de/unterrichtsmaterialien/eiserner-vorhang/sachinformationen/grenzanlagen/>.

Why Did the Soviet Union Collapse? In: Britannica.com [online], [cit. 2022-04-20]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/story/why-did-the-soviet-union-collapse>.

Yalta Conference. In: history.com [online], [cit. 2022-20-03]. Dostupné z: <https://www.history.com/topics/world-war-ii/yalta-conference>.

10 Resumé

This bachelor thesis is focused on the existence of the Iron Curtain on Czech-Bavarian border from 1951 to 1989. First chapter deals with the period after the Second World War, when world gradually started to divide into East and West. Relationship between USA and USSR started to fall apart. USSR started to focus on building its own sphere of influence in Eastern Europe and USA tried to stop the expansion. First step was the Truman doctrine referred to as communist detention policy. Marshall Plan brought division of Europe. Eastern Bloc countries did not participate in Marshall plan. Soviet Union reacted to formation of military alliance NATO by establishing the Warsaw Pact, which defined the spheres of influence and the division of the states was complete. Physical division of Europe was secured by Iron Curtain, which became the front line of incoming Cold War. Second chapter deals with Czech-Bavarian border after the Second World War. It maps the formation of the border zone, where could live only proven people with special permission. Following establishment of a restricted zone was significant intervention in people's lives. Nobody could live or enter the restricted zone. When inhabitants left, there were a lot of buildings left and then demolished. Chapter continues by describing the changes in guarding state border and preparing for the final closing of Czechoslovakian state border. Physical form of the Iron Curtain is described in third chapter, where there are described individually resources used for securing the border. The main element of the border was wire barrier, that was changed many times over the years. In the 50s of the 20th century electric current was let into the wire barrier. Many people died trying to cross the barrier, as well as many border guards during their service. Fourth chapter represents border guards, its organizational structure and the way they practiced guarding the border. It is also mentioned use of service dogs and necessary cooperation with people living near the border. Final chapter briefly explains events that gradually lead to dissolution of the Soviet Union and to the fall of the Iron Curtain in year 1989.